

AHMED B. HANBEL'İN FAKİHLİĞİYLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Muhyettin İGDE (*)

ÖZ

Bu çalışma, Ahmed b. Hanbel'in fakihliği ile ilgili tartışmaların sosyo-politik arka planını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ahmed b. Hanbel, herkes tarafından bir muhaddis olarak kabul edilmekle beraber, onun fakihliği tartışma konusu olmuştur. Esasında Ahmed b. Hanbel, fakih olmak gibi bir iddiaya sahip olmamış, fıkıh ile ilgili herhangi bir eser telif etmemiş ve yaşadığı dönemde de böyle bir tartışma gündeme gelmemiştir. Mihne sürecinin Ehl-i Hadis'in zaferiyeye sonuçlanması, hadis ile fıkıhın eşitlenmesine ve Ahmed b. Hanbel'in de fakih olarak şöhret kazanmasına neden olmuştur. Bu durum, Ahmed b. Hanbel'in vefatından birkaç asır sonra bile onun fakih olup olmadığı ile ilgili tartışmaların gündeme gelmesine yol açmıştır. Ahmed b. Hanbel'den sonra oluşumu tamamlanan Hanbeli mezhebinin mensupları, Ahmed b. Hanbel'in fakihliğini ortaya koymaya çalışmış ve bunu kabul etmeyenleri de baskı altına almışlardır.

Çalışmamızda öncelikle sözü edilen tartışmaların tarihi arka planı tesbit edilecek, ardından Ahmed b. Hanbel'i fakihler arasında saymayan kimselerden sözü edilecektir. Daha sonra Ahmed b. Hanbel'in fakih olarak kabul edilmeme sebepleri ve fakihliğini ispatlama çabaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed b. Hanbel, Mihne, Fakih, Muhaddis.

ABSTRACT

The Arguments Related with Ahmad. b. Hanbal's Jurist Personality

This study aims to determine socio-political background of arguments regarding Ahmad b. Hanbal's jurist personality. Ahmad b. Hanbal is accepted a muhaddith by every scholar; however, his jurist personality became a matter of debate. Fundamentally, Ahmad b. Hanbal did not have any claim as being a faqih, accommodate any publication related with Fiqh, and such a debate did not

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
e-mail: igdemuh13@hotmail.com

become a current issue in the period which he lived. Ending of the Mihna process with victory of Ahl al-Hadith caused that hadith get up with fiqh, and Ahmad b. Hanbal gained a reputation as a faqih. This situation conducted the debates which is related whether he is a faqih or not to acquire currency even after a few centuries since passing of Ahmad b. Hanbal. After Ahmad b. Hanbal, members of Hanbalism which is fully formed made effort to present his jurist personality and they tried to suppress people who did not accept this argument.

In our research, the debates of historical background will be determined, after it will be presented some people who do not accept Ahmad b. Hanbal as a faqih. Afterwards, it will be emphasized on the reasons related with Ahmad b. Hanbal is considered as a faqih and the efforts related with proving his jurist personality.

Keywords: Ahmad b. Hanbal, Mihna, Faqih, Muhaddith.

Giriş

Hanbeli mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), 164/780 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Daha çocuk sayılacak bir yaşta ilim tahsiline başlayan Ahmed b. Hanbel, öncelikle Bağdatlı âlimlerden dersler almış, Kur'an'ı hıfzetmiş, Arapça öğrenmiştir. Ahmed b. Hanbel, hadis rivayeti için Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam, Cezire gibi birçok yere seferlere (*rihle*) çıkmış, bu faaliyetlerinin sonucunda, döneminin önemli hadis alimleri arasında yer almıştır.¹

Abbasi yönetimi tarafından uygulamaya konulan Kur'an'ın yaratılmış olduğuna dair Mihne politikası gerek İslam düşünce tarihinde gerekse Ahmed b. Hanbel'in hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in Mihnedenden önceki hayatıyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Onun ne zaman hadis derslerini vermeye başladığı, eserlerini tam olarak ne zaman tasnif etmeye başladığı ile ilgili elimizde neredeyse hiçbir bilgi mevcut değildir. Ancak

1 Ahmed b. Hanbel ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Sâlih b. Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Fadl, *Siretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. tk.: Fûâd b. Abdülmün'im Ahmed, Dârü's-Selef, Riyâd, 1415/1995, s. 29-30; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988, IX, 161-233; Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Târihu Bağdâd*, thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2001, VI, 90-104; İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1425/2005, I, 8-44; Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyer-u A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk.: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1402/1982, XI, 177-9; Melchert, Cristopher, *Ahmad ibn Hanbal*, Oneworld Publications, Oxford, 2006; Goldziher, Ignaz, "Ahmed b. Muhammed b. Hanbel", *İ.A.*, I, 170-173; Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 75-80.

kesin olarak bilinen husus Halife Me'mûn'un Mihneyi uygulamaya koyduğu sırada, onun dönemin önemli hadisçilerinden biri olduğudur.²

Kur'an'ın mahluk olduğu görüşünün en önemli sonuçlarından biri, fıkıhın dinamikliğini kaybedip hadisle çitlenmesidir. Ahmed b. Hanbel'in fakih olup olmadığı ile ilgili tartışmalar da aslında bunun bir sonucudur. Mihne'nin Ehl-i Hadis'in zaferiyle sonuçlanmasıyla halifenin dini otoritesi sona ermiş, ulema dinin koruyucusu haline gelmiştir.³ Mihne'yle birlikte dini otoritenin tek kaynağı olarak kabul edilen ulema, aynı zamanda Abbasi halifelerinin meşruiyet kaynağı da olmuştur.⁴ Böylece, Mihne'den sonra halife, "doğru yolu" tanımlamaya devam etmişse de, halifenin bu konudaki uygulamaları bağımsız olmamış; halife, âlimlerin güçlü bir kolu olarak pratiğe yansımıştır.⁵

Sorman'a göre Mihne'nin Ehl-i Hadis'in zaferiyle sonuçlanması ve ezeli kelâm fikri, sadece halifenin yetkilerini asgariye indirmekle kalmamış, aynı zamanda ictihad, kelâm ve felsefenin gelişmesine de engel olmuştur.⁶ Ezeli kelâm fikrine göre dini otorite ne halifeye ne Ehl-i Beyt mensubu olmaya ne de daha akıllı hareket etmeye bağlıdır. Dini otoriteyi hadis ilmi ve hadis bilen kişiler temsil eder. Bu görüş, bilgi ve düşüncenin vahyedilmiş metnin ve sünnetin lafızları çerçevesine hasredilmesine yol açmıştır. Kur'an'ın ve hadislerin literal okuması ise öncelikle "şeriatın islamlaşması"yla sonuçlanmıştır. Çünkü bu düşünceye göre doğrudan doğruya kutsal kaynaklardan alınmayan hiçbir hukuki hüküm geçerli olamaz. Allah ve Resulünün hükmü, insanların hareketleri de dâhil olmak üzere dünyadaki her şeyi belirleyen mutlak gücünün ve iradesinin sonucudur. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in sünnetinden elde edilen hukuk, sadece halife otoritesi karşısında değil; aklın, reyin, insani görüşün, kelam çabalarının, felsefenin karşısında da dini otoriteyi temsil etmiştir. Ezeli kelamla birlikte fakihlerin rey ve akli istidlalde bulunma özgürlüğü elle-

2 Patton, Walter M., *Ahmad b. Hanbal and the Mihna: A Biography of the Imâm Including an Account of the Mohammedan Inquisition Called the Mihna, 218-234 A.H.*, E. J. Brill, Leiden 1897, s. 18-19.

3 Crone-Hinds, Patricia-Martin, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, s. 109-110; İşcan, Mehmet Zeki, "Kelam Ezeli İse Din Mahallidir Ezeli Kelamın Düşünsel, Siyasal, Sosyal Sonuçları Üzerine", M. Mahfuz Söylemez (Ed.), *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, (ss. 217-226), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 222-223.

4 Ghazzal, Zouhair, "Ulema: Statüsü ve İşlevi", Youssef M. Choueiri (Haz.), *Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften...*, (ss. 83-102), İngilizceden çev.: Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 86.

5 İşcan, "Kelam Ezeli İse Din Mahallidir", s. 220.

6 Sorman, Guy, *Rifaa'nın Çocukları Müslüman Modernler*, çev.: Pulat Tacar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30.

rinden alınmış, fıkıhla hadis arasında bir eşitlenme meydana gelmiştir. Fıkıhın “rey taraftarlığı” ve müphem alan sevdası dumura uğramıştır. Hadisin fıkıha galip gelmesi, geçmiş yaşam biçiminin sosyal süreçlere müdahalesini meşru- laştırmıştır.⁷

Mihne’den sonra Hadis ile Fıkıhın eşitlenmesi, Mihne’den önce belirgin bir fıkhi yönü bulunmayan Ahmed b. Hanbel’in hem bir fıkıh mezhebinin hem de Ehl-i Hadis’in imamı olmasıyla sonuçlanmıştır.⁸ Hadis rivayetleri, Ahmed b. Hanbel’in görüşlerini destekleyen deliller değil bizâtihi onun görüşleridir.⁹ Çünkü hukuk ve teoloji alanında yalnızca Kur’ân ve hadisi kaynak kabul eden Ehl-i Hadis’in bakış açısına göre, hadis alanında uzmanlaşmak ile hukuk/fıkıh alanında uzmanlaşmak hemen hemen aynı şeydi. Kendilerine hukukî/fikhî bir mesele sorulduğunda, konuyla ilgili hadis rivayetlerini (Sahâbe ve Tâbiûn’un fikhî görüşleri de dâhil olmak üzere) aktararak cevap vermeyi tercih etmişlerdir.¹⁰ Ehl-i Hadis’in Mihne’deki galibiyeti, fıkıhın tamamen Ehl-i Rey’in elinden çıkmasına ve Ehl-i Rey’in fıkıh anlayışlarını gözden geçirerek Ehl-i Hadis’e yaklaşmasına neden olmuştur.¹¹ Bundan sonraki süreçte fıkıh, aklın ve akli istidlalin yerine tamamen hadise ve âsâra dayanmış, Ehl-i Hadis de doğal olarak birer fakih olarak addedilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in fakihliği ile ilgili tartışmalar bu açıdan değerlendirilmelidir.

7 İşcan, “Kelam Ezeli İse Din Mahallidir”, s. 222-223.

8 Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticabâtü'l-Fıkhiyye 'İnde Ashâbi'l-Hadis fi'l-Karni's-Sâlis el-Hicrî*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1399/1979, s. 127-131.

9 Melchert, Cristopher, “Traditionist-Jurists and the Framing of Islamic Law”, *Islamic Law and Society*, 8 (3), 2001, s. 389.

10 Melchert, Cristopher, “Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur’anic Readings”, *Studia Islamica*, 91, 2000, s. 6.

11 Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Cristopher Melchert ve Mezheb: Gelenekçi Bir Oryantalistin İslâm Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, 2004, s. 298-299.

Melchert ve diğer bazı oryantalistler, Mihne sonrasında Ehl-i Rey’in Ehl-i hadise yaklaşmasının yanı sıra Ehl-i Hadis’in de Ehl-i Rey’e yakınlığını, fıkıh mezheplerinin bunun sonucunda ortaya çıktığını, Hanbeli fıkıh mezhebinin de bu uzlaşmanın bir ürünü olduğunu iddia etmektedirler. Ancak tarihi gelişim seyrine bakıldığında daha çok Ehl-i Rey’in Ehl-i Hadis’e yaklaştığını söylemek daha doğru olacaktır. Konu ile ilgili bkz.: Melchert, Cristopher, *The Formation of The Sunni Schools of Law 9th-10th Centuries C.E.*, Brill, Leiden&New York&Köln, 1997, s. 31; Çavuşoğlu, Cristopher Melchert ve Mezheb”, s. 298-302; Makdisi, George, *İslâm’ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, (çev.: Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik, İstanbul, 2007, s. 14, 373-374; Hallaq, Wael B., *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 127.

1. Ahmed b. Hanbel'i Fakihler Arasında Saymayanlar

Bir muhaddis olarak Ahmed b. Hanbel'in otoritesi neredeyse herkes tarafından kabul edilirken, onun fakihliği ile ilgi aynı şeyi söylemek mümkün gibi görünmemektedir. Özellikle Ahmed b. Hanbel'den sonraki birkaç asır boyunca onun fakih olup olmadığı ile ilgili tartışmalar yapılmış, bu durum çağdaş araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. İlk dönemde Taberî (ö. 310/923) başta olmak üzere, İbn Kuteybe (ö. 276/889), et-Tahâvî (ö. 321/933), ed-Debûsî (ö. 430/1039), İbn Abdilberr (ö. 463/1071) gibi âlimler onu fakihler arasında addetmemişlerdir.¹²

Meşhur âlim, muhaddis Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) *el-Me'ârif* isimli eserinde "Ashâbu'r-Re'y" başlığı altında İbn Ebî Leylâ, Ebû Hanife, Rabi'a er-Re'y, Züfer, Evzâ'î, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Kadı Ebû Yusuf, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin isimlerini vermiş, ancak Ahmed b. Hanbel'den söz etmemiştir.¹³ Bu eserde dikkat çeken diğer bir husus Ahmed b. Hanbel isminin "Ashâbu'l-Hadîs" başlığı altında da zikredilmemiş olmasıdır.¹⁴

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ahmed b. Hanbel'i fakih saymaması nedeniyle bazı sıkıntılara maruz kalan, bu nedenle Hanbelilerle karşı karşıya gelen bir şahıstır. Taberî, *İhtilafu'l-Fukahâ'* adlı eserinde, Ahmed b. Hanbel'i fakihlerin arasında zikretmemiş, kendisine bunun nedeni sorulduğunda, Ahmed b. Hanbel'in bir fakih değil, muhaddis olduğunu söylemiştir. Bu durum Hanbelilerin tepkisini çekmiştir. Nitekim Taberî, 310/922 yılı Şevval ayında vefat ettiğinde Hanbelilerin taşkınlık çıkarması endişesiyle onun için cenaze merasimi düzenlenmemiş, gece vakti gizlice kendi evine defnedilmiştir.¹⁵ Kaynakların bir kısmı, Hanbelilerin Taberî'ye olan düşmanlıkları

12 Sâdî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sîre ve'l-Mezheb*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1998/1418, s. 58-60; Hallaq, Wael B., "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority", Lawrence I. Conrad (General Ed.), *The Formation of Islamic Law*, (ss. 317-349), Ashgate Publishing, Aldershot, 2004, s. 333-334; Matroudi, Abdul Hakim I., *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah: Conflict or Conciliation*, Routledge, London&New York, 2006, s. 8-10; Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80; Özmen, Ramazan, *Hanbelî Mezhebî Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 4.

13 İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Me'ârif*, thk.: Servet 'Akkâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1388/1929, s. 494-500.

14 İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, s. 501-527.

15 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *İhtilafu'l-Fukahâ'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., s. 10-12; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, tsh.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, VII, 9; Ebû Zehra, Muhammed, *İbn Hanbel Hayâtuhu ve 'Asruhu*

na neden olarak bu tartışmayı göstermektedir. Hatta Taberî'ye nisbet edilen Cerîriyye mezhebinin yok olması da Taberî'nin Ahmed b. Hanbel'i fakihler arasında saymamasına bağlanmaktadır.¹⁶

Meşhur coğrafyacı Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Makdîsî (ö. 380/990) *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* isimli eserinde "Zikru'l-Mezâhib ve'z-Zimme" başlığı altında kendi döneminde yaşayan mezheplerden söz etmiştir. Makdisî, Fıkıh mezheplerini Hanefiler, Malikiler, Şafîiler ve Dâvudîler (Zâhiriler); Kelâm mezheplerini Mutezile, Küllâbiyye, Neccâriyye ve Sâlimiyye şeklinde sıraladıktan sonra Hanbeliyye, Rehaviyye, Evzâ'iyye ve Münziriyye'yi de Ashâbu'l-Hadis arasında zikretmiştir.¹⁷ Buradan Makdisî'nin Hanbeliliği fikhî veya kelimî bir mezhep değil; Ehl-i Hadis arasındaki bir hadis mezhebi olarak addettiği anlaşılmaktadır.

Endülüste Mâlikî mezhebinin önde gelen temsilcisi ve aynı zamanda Buhârî'nin râvilerinden biri olan Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhîm b. Muhammed el-Asîlî (ö. 392/1002), *ed-Delâil 'alâ Ümmehâti'l-Mesâil* adlı kitabında İmam Mâlik, Şâfiî ve Ebû Hanîfe arasındaki görüş ayrılıklarına temas etmiş ancak Ahmed b. Hanbel'e yer vermemiştir.¹⁸

Hanefî âlim Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430/1039) fakihlerin ihtilafa düştüğü meselelerle ilgili kaleme aldığı *Tesîsü'n-Nazar* adlı eseri sekiz bölüme ayrılmıştır. Eserin ilk beş bölümünde, Ebû Hanîfe ile diğer Hanefî âlimler veya Hanefî âlimlerin kendi aralarındaki ihtilaflarından söz edilmektedir. Son üç bölümde ise Hanefî âlimler ile İmam Malik, İbn Ebî Leylâ ve İmam Şafîi arasındaki ihtilafardan söz edilmiştir. Ancak eserde Ahmed b. Hanbel veya Hanbelî âlimlerin herhangi birinden söz edilmemiştir.¹⁹

Mezhep imamlarının fazileti ile ilgili kaleme aldığı *el-İntikâ' fî Fedâilî's-Selaseti'l-Eimmeti'l-Fukahâ* adlı eserinde Maliki âlim İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071) İmam Malik, Ebû Hanîfe ve İmam Şafîi'nin ismini vermiş, o

Ârâûhu ve Fikhubu, Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, Kahire, t.y., s. 178; Melchert, *The Formation*, s. 192; Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, (çev.: Salih Şaban), İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 252; Goldziher, "Ahmed b. Muhammed b. Hanbel", I, 171; Hallaq, "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority" s. 333; Fueck, J., "The Role of Traditionalism in Islam", Merlin L. Swartz (Ed.), *Studies on Islam*, (ss. 99-122), Oxford University Press, New York&Oxford, 1981, s. 117-118.

16 Makdisî, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, s. 47, 222.

17 Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, E. J. Brill, Leiden, 1906, s. 37.

18 Akyüz, Vecdi, "Asîlî", *DİA*, III, 482.

19 Ebû Zeyd ed-Debûsî, Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsa, *Tesîsü'n-Nazar*, thk.: Mustafa Muhammed ed-Dımaşkî, Dâru İbn Zeydün, Beyrut, t.y., s. 1-178.

dönemde Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen bir mezhep olmasına rağmen onu kurucu imamlar arasında zikretmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in ismine İmam Şafii'nin ashabı arasında yer veren İbn Abdilberr, onun hadis alanında önder, Ehl-i Hadis mezhebinin imamı olduğunu ve bazı fikhî meseleler hakkında tercihlerinin (*ihdiyâr*) bulunduğunu söylemiştir.²⁰ Nitekim fıkıh ile ilgili hacimli eseri *el-İstizkâr*'da diğer fakihlerin yanı sıra birçok yerde Ahmed b. Hanbel'in konuyla ilgili görüş ve fetvalarına da yer vermiştir.²¹

Alâüddîn es-Semerkandî'nin Hanefi mezhebi ile ilgili kaleme aldığı ve genel itibariyle Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında eksik bulduğu konulara yer verdiği²² *Tuhfetu'l-Fukahâ* isimli Hanefi fıkıh kitabında da İmam Malik ve İmam Şafii'nin görüşlerine yer verilmesine rağmen Ahmed b. Hanbel'in hiçbir görüşüne yer verilmemiştir. Bir diğer Hanefi âlim olan Kadı Numan b. Muhammed'in (ö. 351/659) *İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib* adlı eserinde de icma konusu ele alınırken, icmanın Malik, Ebû Hanife, Şafii ve Evzâ'î'nin görüşleri veya onların görüşlerini destekleyen kimselerle oluşabileceği belirtilmiştir.²³

Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur* adlı eserinde Hanefilik, Şafilik ve Malikilik olmak üzere sadece üç Sünni fıkıh mezhebine değinmiş, Hanbeli mezhebini ise önemsiz mezhepler arasında zikretmiştir.²⁴

Bu tartışmalar gerek klasik dönemde gerekse çağdaş dönemde araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda zaman zaman Ahmed b. Hanbel'in fakih olmadığı iddiasının altında yatan nedenler ortaya konmaya çalışılmış, zaman zaman da bu iddialara cevap verilerek Ahmed b. Hanbel'in fakihliğinin isbatı yoluna gidilmiştir. Burada öncelikle bu tartışmaların ortaya çıkmasının nedenleri üzerinde durulacak, ardından Ahmed b. Hanbel'in fakihliğinin ispatı yönündeki çabalar ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Ahmed b. Hanbel'in Fakihler Arasında Zikredilmemesinin Sebepleri

İlk dönem müelliflerinin, Ahmed b. Hanbel taraftarlarının sert tepkileriyle karşı karşıya gelme pahasına, onun fakih olmadığını söylemelerinin veya

20 İbn Abdilberr, *el-İntikâ*, s. 107.

21 İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk: Abdülmu'tî Emin Kal'acı, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1414/1993.

22 Semerkandî, Alâüddîn, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1984, I, s. 5-6.

23 Numan b. Muhammed, el-Kâdî, *İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib*, thk.: Mustafa Gâlib, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1983, s. 127.

24 Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî (GAL)*, (çev.: Abdulhalim en-Neccâr), Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y., III, 235-314.

eserlerinde onun adını anmamalarının temel bazı sebepleri vardır. Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in daha çok hadis ile meşgul olması ve hadis öğrenmek amacıyla birçok *rihleye* katılması gelmektedir. Nitekim o da bir fakih olarak değil; muhaddis olarak anılmayı tercih etmiştir.²⁵ Onun Hadis ile ilgili müstakil bir eseri olmasına rağmen fıkıhla ilgili herhangi bir eserinin olmayışı da onun muhaddis olarak algılanmasına yol açan diğer bir husustur.²⁶ Ayrıca onun *reye* karşı çıkması, kendisi dâhil olmak üzere hiç kimsenin fikhî görüşünün yazılmasını tasvip etmemesi, genel itibarıyla fetva vermeye sıcak bakmaması,²⁷ fetva vermek durumunda kaldığı zamanlarda da mümkün oldukça sahabe ve tabiin görüşlerine göre hareket etmesi,²⁸ bunların yazılmaması yönünde telkinlerde bulunması da onun fakihler arasında sayılmamasına neden olmuştur.²⁹

Ahmed b. Hüseyin b. Hassân, bir kişinin Ahmed b. Hanbel'e "senin meseillerini yazmak istiyorum. Çünkü onları unutmaktan korkuyorum" demesi üzerine, Ahmed b. Hanbel'in, "onları yazma, çünkü ben görüşlerimin yazılmasından hoşlanmıyorum" şeklinde cevap verdiğini rivayet etmiştir. Yine İbn Hassan'dan gelen bir rivayette Ahmed b. Hanbel, bir kişinin kendisinden birşeyler yazdığını hissettiğinde, "benim görüşlerimi yazma, çünkü olur ki şimdi bir mesele söylerim de yarın ondan vazgeçerim" demiştir.³⁰ Ahmed b. Hanbel'in talebesi ve aynı zamanda Hanbeli mezhebinin önde gelen simalarından biri olan Ebû Bekir el-Esrem (ö. 261/874-75), Ahmed b. Hanbel'i tanımadan önce fıkıh ve ihtilafı ilgili birçok meseleyi hıfzettiğini, onu tanıdıktan sonra bunların tamamını terk ettiğini belirtmiştir.³¹

25 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 181, 198; Goldziher, "Ahmed b. Muhammed b. Hanbel", I, 171; Hallaq, "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority", s. 333-334; Macdonald, Duncan B., *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Darf Publishers Limited, London, 1985, s. 127-128; Koca, Ferhat, "Hanbeli Mezhebi", *DİA*, XV, 526; Özmen, Ramazan, "Doğuşundan Tedvînine Hanbelî Fıkıh Usûlü Geleneği ve Özgünlük Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11, 2008, s. 193-194; Viktor, Knut, *Between God and The Sultan: A History of Islamic Law*, Oxford University Press, New York, 2005, s. 101-102.

26 Goldziher, "Ahmed b. Muhammed b. Hanbel", I, 171; Hallaq, "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority", s. 333; Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel*, s. 323; Viktor, *Between God and The Sultan*, s. 101-102; Türki, Abdullah b. Abdilmuhsin, *Usûlu Mezhebi'l-İmâm Ahmed Dirâsetün Usûliyyetün Mukarenetün*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1410/1990, s. 86.

27 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 194-195; Melchert, *The Formation*, s. 141; Koca, "Hanbeli Mezhebi", XV, 526.

28 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 198.

29 Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel*, s. 326-327.

30 İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 80.

31 İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 173-174.

Ahmed b. Hanbel, kendi görüşlerinin yazılmasını hoş karşılamadığı gibi kitap tasnifine de karşı çıkmıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1253), Ahmed b. Hanbel'in, görüşlerinin yazılmasından ve kitap tasnifinden hoşlanmadığını; sadece hadislerle ilgilenilmesini istediğini, bunun üzerinde ısrarla durduğunu belirtmiştir.³² Nitekim Ahmed b. Hanbel, İmam Şafii'nin kitaplarının bile yazılmasını hoş karşılamamış, *er-Risâle*'nin yazılmasını yasaklamıştır.³³ Yine “Süfyân'ın *Câmi*'si mi yoksa Mâlik'in *Muvatta*'sı mı daha hoşuna gidiyor” şeklindeki bir soruya Ahmed b. Hanbel, “ne o, ne de öteki, sen *esere* (hadise) sarıl” demiştir.³⁴ Buradan da anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel, ilmi hadis ile sınırlamış, bunun dışındaki her türlü rey ve akli istidlale karşı çıkmıştır. Hatta *er-Risâle* ve *Muvatta* örneklerinde olduğu şekilde hadis rivayetleriyle müellifin görüşlerinin bir arada bulunduğu eserleri dahi bidat saymış, bunları kabul etmemiştir.³⁵ Çünkü ona göre rey, din dışı bir bilgi kaynağıdır ve hiçbir rey yazılmamalıdır,³⁶ yazılmaya değer olan yegâne bilgi, hadis rivayetleridir.³⁷

Rey ve kişisel görüşlere karşı tavrının bir diğer sonucu olarak Ahmed b. Hanbel, kitap tasnifini kendi fikri sistematığına göre ele almıştır. Bunun sonucunda, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Ehl-i Hadis'ten birçok kimse, hadisçilerin eserlerini “kitâb” ve “bâb”lara ayırıp, tercemeler koymak suretiyle tasnif etmelerine karşı çıkmışlardır.³⁸ Onlara göre hadislerin “bâb”lara göre tasnif edilmesi, sahabe ve tabiin zamanında olmayıp sonradan ihdas edilen bir şeydir. Bu şekilde eser telif etmek, hadis kitaplarına rey karıştırmak anlamına gelmektedir.³⁹ Bu nedenle hicri üçüncü yüzyılda hadisçilerin büyük bir kısmı, reyden ve bunu andıran şeylerden uzak durmaya çalışmış,⁴⁰ eserlerini *müsned* tarzında yazmayı tercih etmişlerdir.⁴¹ Bu dönemde *merfû*' *muttasıl* hadisler

32 İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *I'lâmü'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Alemîn*, thk.: Tahâ Abdürraûf Sa'd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1973, I, 28.

33 İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I, 139.

34 İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 79.

35 İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk.: Hemmâm Abdurrahîm Sa'id, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1407/1987, I, 345.

36 İbni Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, II, 223.

37 Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, s. 235.

38 İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 345-346.

39 Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 237.

40 Ammâra, Muhammed, *Teyyârâtu'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâruş-Şurûk, Kahire, 1418/1997, s. 131; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 233.

41 Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 235-236.

de *müsned* olarak tanımlanmış, her bir sahabi veya sonraki bir şahsın rivayet ettiği *merfû' muttasıl (müsned)* hadisleri, sahihlik durumlarına ve konularına bakmaksızın kendi ismi altında bir araya getiren eserlere de *müsned* ismi verilmiştir.⁴² Hicri üçüncü asır müellifleri, hadisleri konularına göre tasnif eden *câmi'* ve *sünen* türü eserlerinde dahi *sahib, merfû'-müsned* hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamışlardır. Buhârî'nin eserine *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahibu'l-Muhtasar min Umûri Rasulillâh...* ismini vermesinde, bu dönemde *müsned-merfû'* hadislerin ayrıcalıklı ve üstün bir konum kazanmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.⁴³

Hadislerin “bâb”lara göre rivayet edilmesini bidat sayan ve hadislerin ravilerine göre tasnif edilmesi gerektiğini söyleyen en önemli kişi Ahmed b. Hanbel'dir.⁴⁴ Bu dönemde Ehl-i Hadis'in lideri konumunda olan Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere hadisçiler rey kullanmamak amacıyla *müsned* türü eserler telif etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eseri bunların arasında en önemli olanıdır. Bu nedenle mutlak olarak *müsned* denildiğinde onun eseri anlaşılmaktadır.⁴⁵

3. Ahmed b. Hanbel'in Fakihliğini İspatlamaya Yönelik Çabalar

Fakih olarak şöhret bulma ve fikhî görüşlerinin rivayeti hususundaki isteksizliğine rağmen bir taraftan Ahmed b. Hanbel'in fikhî ve onun fakih olduğu hususu sonraki müelliflerin birçoğu tarafından ispat edilmeye çalışılmış, diğer taraftan da Taberî başta olmak üzere, Ahmed b. Hanbel'i fakihler arasında saymayan kimselerin söz ve uygulamaları yorumlanma yoluna gidilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in fakihliği meselesi ile ilgili yukarıda isimlerini zikrettiğimiz müellifler arasında kanaatimizce en belirgin tutum Taberî'ye aittir. Bu sebeple olsa gerektir ki, Hanbelilerin hışmına da en çok o maruz kalmıştır. Buna rağmen onun sözleri de tevîl edilme yoluna gidilmiştir. Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî (1386/1966)'ye göre Taberî, *İhtilâfu'l-Fukahâ* isimli eserinde kuruluşunu tamamlamış, tesis olunmuş, kitapları tertip edilmiş mezhepleri ele almaktaydı. Her ne kadar Ahmed b. Hanbel de diğer âlimler gibi fetva vermiş olsa da henüz ona ait oluşumunu tamamlamış bir mezhepten söz etmek mümkün değildi. Kaldı ki Ahmed b. Hanbel sözlerinin yazılmasını kerih gördüğünden fetvaları talebelerinin elinde dağınık bir haldeydi. Onun fetvaları Taberî'den on yaş daha küçük olan Ebû Bekir el-Hallâl (ö. 311/923) tarafın-

42 Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul, 2006, s. 222.

43 Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 238, 240.

44 Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 238.

45 Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, s. 240.

dan bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla Taberî, Ahmed b. Hanbel'in fetvalarını dağınık bir halde gördüğünden onu fakihler arasında zikretmemiştir.⁴⁶ Yemânî bu tespiti yaparken bir şeyi göz ardı etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Mesâil*'lerinin Hallâl tarafından bir araya getirildiği de, onun Taberî'den on yaş daha küçük olduğu da doğrudur. Ancak onların vefat tarihleri muhtemelen göz ardı edilmiştir. Hallâl, Taberî'den bir yıl sonra vefat etmiştir. Muhtemelen Taberî öldüğünde Hallâl çalışmasını bitirmiş veya bitirmek üzeredir. Nitekim Ebû Ceyb bunun farkında olmalıdır ki Taberî'nin, Ahmed b. Hanbel'in fıkhı ile ilgili bazı mesailerden haberdar olabileceği ancak bunların toplamdaki sayısının ne kadar büyük çapta olduğunu bilmediğinden Ahmed b. Hanbel'i ihmal etmiş olabileceğini öne sürmüştür.⁴⁷ Kanaatimizce Ebû Ceyb'in bu görüşü de isabetli değildir. Çünkü her ikisi de Bağdat'ta yaşamışlardır. Büyük olasılıkla birbirlerinin çalışmalarından haberdardır.

Çağdaş müelliflerden Mahmûd Abdülmecîd, İbn Abdilber'in, İmam Malik, Ebû Hanife ve İmam Şafinin yanında Ahmed b. Hanbel'e yer vermemesine açıklık getirmeye çalışmıştır. Ona göre İbn Abdilber'in eserinde sadece Malik, Şafii ve Ebû Hanife'yi zikretmesi fıkhın sadece bunlara hasredildiği, bunların dışında fakih olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. İbn Abdilber, eserinde taraftarı sayıca çok olan mezhepleri zikretmiştir.⁴⁸ Abdülmecîd'in bu yorumu da kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü İbn Abdilber'in yaşadığı dönem (368-463/ 978-1071), Hanbelilerin aktif olduğu, diğer mezhep mensuplarıyla yoğun bir şekilde mücadele ettikleri bir zaman dilimidir. Dolayısıyla böyle bir dönemde yaşamış ve eser telif etmiş bir müellifin sosyal hayatta bu kadar etkin olan bir mezhebi veya kurucusunu, taraftarları az olduğu için göz ardı etmesi mümkün değildir. Bunun iki nedeni olabilir. Müellif ya o dönemde Bağdat'ta olan bitenden haberdar değildir ya da Ahmed b. Hanbel'i fakih, Hanbeliliği de fikhî bir mezhep saymamaktadır. Kanaatimizce, İbn Abdilber'in, Ahmed b. Hanbel'i Ashabü'l-Hadis arasında sayması, muhtemelen onun Bağdat'ta olan bitenden yeterince haberdar olmamasından kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde İbn Abdilber'in, Ahmed b. Hanbel ve Hanbelileri bilinçli bir şekilde göz ardı ettiği sonucu ortaya çıkacaktır.

Meşhur Hanbeli âlim İbn Akîl (513/1119), "bazı cahillerin Ahmed b Hanbel fakih değil muhaddistir şeklindeki sözleri gerçekten ilginçtir" diyerek

46 Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ b. Ali Muallimî el-Utemî, *et-Tenkil bima fî Tենibi'l-Kevseri mine'l-Ebâtıl*, thk.: Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1386/1966, I, 370.

47 Sa'dî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel*, s. 62.

48 Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticahâtü'l-Fıkhiyye*, s. 128.

muhtemelen Taberî ve onun gibi düşünönlere cevap vermek istemiştir. Ona göre böyle bir düşünce tarzı “cahilliğin zirve noktası”dır. Çünkü Ahmed b. Hanbel'e ait olup onların hiçbirinin bilemeyeceği hadis temelli bazı fetvalar ve fikhî incelikler bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel hakkında bu şekilde konuşan kimselerin onun sözlerinden ve ilminin yayılmasından rahatsız olan bidatçiler olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Laoust, Taberî ve bazı haleflerinin iddia ettiklerinin aksine, Ahmed b. Hanbel'in hem muhaddis hem de fakih olduğunu, her şeyden önce onun Kur'an ve sünnet'ten başka kriter tanımayan bir müftü ve müctehid olduğunu, mevcut gelenek ve bidatları bertaraf etmek için kendi hür iradesiyle hareket ettiğini, bu konuda tavizsiz bir tutum sergilediğini belirtmiştir.⁵⁰ Bu noktada Türki'nin konuyla ilgili görüşleri dikkat çekicidir. Ona göre Ahmed b. Hanbel'in muhaddis olduğu ancak fakih olmadığı şeklindeki iddia, hadis ile fikhın birbirinden ayrı ilimlermiş gibi algılanmasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki muhaddisin aynı zamanda hadisin sağlam olup olmadığı ile ilgilenmesinin dışında, hadis ile fikh arasında herhangi bir fark yoktur. Kaldı ki Ahmed b. Hanbel hem hadisin sağlam olup olmaması hem de hadisin fikhı konusunda temayüz etmiş bir şahıstır ki bu, birçok kişinin yapmayı başaramadığı bir iştir.⁵¹

Çağdaş müelliflerin bir kısmı Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Yusuf, İmam Şafii gibi fakihlerden ders almasını,⁵² hayatının sonuna doğru kendisinden bazı mesailinin rivayet edilmesine izin vermesini,⁵³ oğulları başta olmak üzere kendisini takip eden nesillerin ondan mesail rivayet etmelerini,⁵⁴ *er-Risâle fi's-Salât* adında fikhî bir risalenin⁵⁵ ve bir fikh mezhebinin kendisine nisbet edilmesini, bu mezhebin fikh ve usul kitaplarında ona nisbet edilen sayısız

49 İbn Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleyman b. el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1425/2005, I, 347.

50 Laoust, Henry, “Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad (241/855-656/1258)”, *Revue des Etudes Islamiques*, 27, 1959, s. 72.

51 Türki, Abdullah b. Abdulmuhsin, “el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fikhî ve Eşheru Ricâlihi”, *ed-Dirâsâtu'l-İslamiyye*, 23 (2), 1408/1988, s. 7.

52 Karaman, “Ahmed b. Hanbel”, II, 80; Gürkan, Menderes, “Hanbeli Fikh Usulünün Doğuşu ve Gelişimi-I”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 2000, s. 456.

53 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 195-197; Karaman, “Ahmed b. Hanbel”, II, 80; Koca, “Hanbeli Mezhebi”, XV, 526; Türki, *Usûlu Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, s. 83, 86.

54 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 178, 195-197; Karaman, “Ahmed b. Hanbel”, II, 80; Koca, “Hanbeli Mezhebi”, XV, 526; Sâdi Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel*, s. 323-324; Matroudi, *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah*, s. 8-10.

55 Karaman, “Ahmed b. Hanbel”, II, 80. Ancak Zehebî bu risalenin Ahmed b. Hanbel'e ait olmadığını belirtmektedir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XI, 330.

rivayetin olmasını⁵⁶ gerekçe göstererek Ahmed b. Hanbel'in fakih sayılabileceğini belirtmektedirler.

Sonuç Yerine

Ahmed b. Hanbel, kendisini fakih olarak nitelmemiş, bundan olabildiğince uzak durmaya çalışmıştır.⁵⁷ Bugünkü Hanbeliler de kendilerini fikhî bir mezhep olarak nitelendirmeme eğilimindedirler. Buna rağmen, Ahmed b. Hanbel hakkında yapılan bu ve benzeri yorumlar, onu Ehl-i Sünnet dairesi içerisinde tutma ve aşırı yorumlardan kurtarma yönünde “iyi niyetli” bir çabanın ürünü olmalıdır. Nitekim Hanbeli âlim Necmüddîn et-Tûfî (ö. 716/1316), Ahmed b. Hanbel'in *rey* ile uğraşmadığını, onun daha çok hadis ve hadisin tedvinine ile ilgili meseleleri önemseydiğini belirtmiş, Ahmed b. Hanbel'den nakledilen fikhin da ancak kendisine yöneltilen sorulara verdiği sözlü cevapların talepleri tarafından derlenmesinden ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸ Çağdaş araştırmacılar da, genel olarak fikha karşı olan Ahmed b. Hanbel'i fakih olarak nitelendirmenin yanlışlığına işaret etmiş, onun herşeyden önce muhaddis olduğunu ve öyle nitelendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁵⁹

Mahmûd Abdülmecîd'in konuyla ilgili bir değerlendirmesi konuya açıklık getirmektedir. Abdülmecîd, Mihne'den önce Ehl-i Hadis'in kendine has bir fikhinin olmadığını, fakihlerin de Ehl-i Hadis, Ehl-i Rey şeklinde bir ayrıma tabi tutulmadığını, bu tür bir ayrımın Mihne'yle birlikte ortaya çıktığını iddia etmiştir. O, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında geçen bir rivayete⁶⁰ dayanarak Mihne'den önce muhaddislerin bir kısmının Hicazlıların, bir kısmının da Kufelilerin fikhini takip ettiğini belirtmiştir.⁶¹ Nitekim Yahya b. Ma'în de, Mihne'den önce Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) Kufelilerin mezhebine göre,⁶² Vekî' b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/812) Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767)

56 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 178, 195-197; Karaman, “Ahmed b. Hanbel”, II, 80; Koca, “Hanbeli Mezhebi”, XV, 526.

57 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 181, 198; Goldziher, “Ahmed b. Muhammed b. Hanbel”, I, 171; Hallaq, “Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority”, s. 333-334; Özmen, “Doğuşundan Tedvînine Hanbelî Fıkıh Usûlü Geleneği ve Özgünlük Sorunu”, s. 193-194; Viktor, *Between God and The Sultan*, s. 101-102.

58 Tûfî, Ebû'r-Rebî' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk.: Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987/1407, III, 626-627.

59 Ebû Zehra, *İbn Hanbel*, s. 181, 198; Hallaq, “Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority”, s. 333-334; Viktor, *Between God and The Sultan*, s. 101-102.

60 İlgili rivayet için bkz.: Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk.: Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, I, 214-215.

61 Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticahâtü'l-Fikhiyye*, s. 130-131.

62 İbn Abdilberr, *el-İntikâ'*, s. 132.

mezhebine göre,⁶³ Ahmed b. Hanbel'in de Malik veya Şafii'nin reyile fetva verdiği dair bir rivayet aktarmaktadır.⁶⁴ Bu tesbitler Mihne'den önce genelde Ehl-i Hadis'in, özelde de Ahmed b. Hanbel'in kendine has bir fıkhının olmadığını ortaya koymaktadır. Ahmed b. Hanbel'in, Mihne sırasında, kelâmî bir mesele olan *halku'l-Kur'an* karşısındaki kararlı tutumu ona şöhret kazandırmış, bunun yanı sıra onun fakih olarak da ünlenmesine, ölümünden sonra talebelerinin tesis ettiği Hanbeli mezhebinin İslam düşünce tarihinde yerini almasına vesile olmuştur.⁶⁵

Kaynakça

Abdülmeccid Mahmûd Abdülmeccid, *el-İtticahâtü'l-Fikhiyye 'İnde Ashâbi'l-Hadis fi'l-Karni's-Sâlis el-Hicri*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1399/1979.

Akyüz, Vecdi, "Asîlî", *DİA*, III, 482.

Ammâra, Muhammed, *Teyyârâtü'l-Fikri'l-İslâmî*, Dâruş-Şurûk, Kahire, 1418/1997

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul, 2006.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, thk.: Beşşâr Avvâd Mârûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2001.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk.: Muhammed Abdulkadir 'Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî (GAL)*, çev.: Abdulhalim en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y..

Crone-Hinds, Patricia-Martin, *God's Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, "Christopher Melchert ve Mezheb: Gelenekçi Bir Oryantalistin İslâm Hukuk Tarihi ve Ehl-i Sünnet Yorumu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 4, 2004, ss. 287-319.

Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtu'l-Asfiyâ'*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1988.

Ebû Zehra, Muhammed, *İbn Hanbel Hayâtuhu ve 'Asrubu Ârâuhu ve Fikhubu*, Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, Kahire, t.y..

Têsîsü'n-Nazar, thk.: Mustafa Muhammed ed-Dımaşkî, Dâru İbn Zeydün, Beyrut, t.y..

Fueck, J., "The Role of Traditionalism in Islam", Merlin L. Swartz (Ed.), *Studies on Islam*, (ss. 99-122), Oxford University Press, New York&Oxford, 1981.

63 İbn Abdilberr, *el-İntikâ'*, s. 136.

64 İbn Abdilberr, *el-İntikâ'*, s. 706.

65 İbn Abdilberr, *el-İntikâ'*, s. 127-128; Macdonald, *Development of Muslim Theology*, s. 127-128; Makdisi, George, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, (çev.: A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu), Gelenek Yayınları, İstanbul 2004, s. 46; a.mlf., *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, s. 340.

Ghazzal, Zouhair, "Ulema: Statüsü ve İşlevi", Youssef M. Choueiri (Haz.), *Ortadoğu Tarihi Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften...*, (ss. 83-102), İngilizceden çev.: Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2011.

Goldziher, Ignaz, "Ahmed b. Muhammed b. Hanbel", *İ.A.*, I, 170-173.

Gürkan, Menderes, "Hanbeli Fıkıh Usulünün Doğuşu ve Gelişimi-I", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 2000, 453-473.

Hallaq, Wael B., "Early *Ijtihâd* and the Later Construction of Authority", Lawrence I. Conrad (General Ed.), *The Formation of Islamic Law*, (ss. 317-349), Ashgate Publishing, Aldershot, 2004.

Hallaq, Wael B., *The Origins and Evolution of Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk: Abdülmu'tü Emin Kal'acı, Dâru Kuteybe, Beyrut, 1414/1993.

İbn Ebî Ya'lâ el-Ferrâ', Ebu'l-Hüseyn Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1425/2005.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in an Rabbi'l-Alemin*, thk.: Tahâ Abdürraûf Sa'd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1973.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *el-Me'ârif*, thk.: Servet 'Akkâşe, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1388/1929.

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, thk.: Abdurrahman b. Süleyman b. el-Useymin, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1425/2005.

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk.: Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1407/1987

İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târîh*, tsh.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

İşcan, Mehmet Zeki, "Kelâm Ezeli İse Din Mahallidir Ezeli Kelâmın Düşünsel, Siyasal, Sosyal Sonuçları Üzerine", M. Mahfuz Söylemez (Ed.), *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, (ss. 217-226), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 75-80.

Karaman, Hayreddin, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 80-82.

Koca, Ferhat, "Hanbeli Mezhebi", *DİA*, XV, 525-547.

Laoust, Henry, "Le Hanbalisme Sous le Califat de Bagdad (241/855-656/1258)", *Revue des Etudes Islamiques*, 27, 1959, 67-128.

Macdonald, Duncan B., *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Darf Publishers Limited, London, 1985.

Makdisi, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, E. J. Brill, Leiden, 1906.

Makdisi, George, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, çev.: Hasan Tuncay Başoğlu, Klasik, İstanbul, 2007.

Makdisi, George, *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim İslam Dünyası ve Hristiyan Batı*, çev.: A. Hakan Çavuşoğlu, H. Tuncay Başoğlu, Gelenek Yayınları, İstanbul 2004.

- Matroudi, Abdul Hakim I., *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyyah: Conflict or Conciliation*, Routledge, London&New York, 2006.
- Melchert, Christopher, "Ibn Mujâhid and the Establishment of Seven Qur'anic Readings", *Studia Islamica*, 91, 2000, 5-22.
- Melchert, Christopher, "Traditionist-Jurists and the Framing of Islamic Law", *Islamic Law and Society*, 8 (3), 2001, 383-406.
- Melchert, Christopher, *Ahmad ibn Hanbal*, Oneworld Publications, Oxford, 2006.
- Melchert, Christopher, *The Formation of The Sunni Schools of Law 9th-10th Centuries C.E.*, Brill, Leiden&New York&Köln, 1997.
- Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı*, çev.: Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Numan b. Muhammed, el- Kâdî, *İhtilâfu Usûli'l-Mezâhib*, thk.: Mustafa Ğâlib, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1983, s. 127.
- Özmen, Ramazan, "Doğuşundan Tedvinine Hanbelî Fıkıh Usûlü Geleneği ve Özgünlük Sorunu", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11, 2008, 189-216.
- Özmen, Ramazan, *Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Özpinar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005.
- Patton, Walter M., *Ahmad b. Hanbal and the Mihna: A Biography of the Imâm Including an Account of the Mohammedan Inquisition Called the Mihna, 218-234 A.H.*, E. J. Brill, Leiden, 1897.
- Sâdî Ebû Ceyb, *Ahmed b. Hanbel: es-Sire ve'l-Mezheb*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk, 1998/1418.
- Sâlih b. Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Fadl, *Siretü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. tlk.: Fûâd b. Abdulmün'im Ahmed, Dârü's-Selef, Riyâd, 1415/1995.
- Semerkindî, Alâüddîn, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1984.
- Sorman, Guy, *Rifa'ın Çocukları Müslüman Modernler*, çev.: Pulat Tacar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *İhtilafu'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kutibi'l-İlmiyye, Beyrut t.y..
- Tûfî, Ebû'r-Rebî' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987/1407.
- Türkî, Abdullah b. Abdilmuhsin, "el-Mezhebu'l-Hanbelî Menhecuhu'l-Fıkıhî ve Eşheru Ricâlihi", *ed-Dirâsatu'l-İslamiyye*, 23 (2), 1408/1988, 5-29.
- Türkî, Abdullah b. Abdilmuhsin, *Usûlu Mezhebi'l-İmâm Ahmed Dirâsetün Usûliyyetün Mukarenetün*, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1410/1990.
- Vikor, Knut, *Between God and The Sultan: A History of Islamic Law*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer-u A'lâmî'n-Nubelâ*, thk.: Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1402/1982.